

Х. МИРЗОЗОДА

ТАЪРИХИ
АДАБИЁТИ
ТОЧИК

ББК 83.3 (0) 9
8 тоҷик 1 (075)
М 65

Мухаррир Х. Имоди

Мирзозода Холик

М 65

Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри
XIII)

Китоби I (II)

Мирзозода Х.

История таджикской литературы (с древних времен
до XIII в.)

ISBN 5—670—00090—0

М $\frac{4603020000-248}{504 (12) - 89}$ 89—89

ББК 83.3 (0) 9
8 тоҷик 1 (075)

ISBN 5—670—00090—0

© Мирзозода Х., 1989.

АДАБИЁТИ ДАВРАИ ИНКИШОФИ ФЕОДАЛИЗМ (АСРҲОИ XI—XII)

Маълумоти
мухтасари шароити
таърихӣ

Асрҳои XI—XII аз ҷиҳати сохти иҷтимоӣ ва сиёсии худ — давраи феодализми мутараққӣ буда, давоми сохти феодалист, вале аз ҷиҳати воқеаҳои сиёсӣ ва таърихи аз асрҳои IX—X

фарқи кулли дорад.

Дар ин асрҳо, ҳарчанд ки давраи инкишофи феодализм буд, воқеаҳои таърихӣ шакли дигар доштанд, бо чандин сабабҳои дохили ва хориҷӣ ҳокимияти хонадони феодалҳо — аристократияи тоҷик аз арсаи таърих рафта, ҷои онро ҳокимияти хонадони аристократияи ҳарбии туркҳои бодиянишин — Қарахониён (999—1141), Ғазнавиён (999—1187), Салҷуқиён (1040—1190) ва Хоразмшоҳиён (1097—1220) ишғол карда буданд. Бо қувваи ҳарбӣ ҷорӣ шудани ҳокимияти ин хонадонҳо чунин маънои сиёсӣ дошт, ки кишварӣ Осӣён Миёнаро, ки дар ин асрҳо аксарияти халқаш тоҷикон буданд, сипоҳиёни феодалии туркҳои кучманчӣ истило карда буданд ва халқи маҳалли истиқлолияти сиёсиашро гум кард. Мамлакат ба қисмҳо тақсим, ягонагии марказияти он вайрон гардид. Дар ҷои як маркази сиёсӣ (Бухоро) чанд маркази сиёсӣ (Ғазнин, Баласағун, Марв, Нишопур, Урганҷ, Бомиён, Фирӯзкӯҳ, Шервон) ба вучуд омаданд. дар байни ин хонадонҳои нави феодалӣ ҷангҳои доимии байниҳамдигарӣ давом мекард, ки моҳияти таърихан иртиҷои дошт. Ҳоҷагии халқ хароб мешуд, нифок, душмани ва майлҳои маҳалпарастӣ, ҷудоиталабӣ авҷ гирифта, ягонагии халқу мамлакат аз байн мерафт. Дар охири асри XI ва аввали асри XII давлати феодалҳои кӯхистонии тоҷик бо номи мулуки Ғурия ташкил шуда бошад ҳам (марказаш Фирӯзкӯҳ), вазъияти таърихи таърих дода, мамлакатаи тоҷиконро аз нав мисли давраи Сомониён муттаҳид карда натавонист. Хулоса, аз ҷиҳати сиёсӣ ҷунон вазъияти ногуворе ба вучуд омад, ки муаллифи «Шоҳнома» Фирдавсӣ дар тамоми асари бузургаш ба муқобили он гоҷаи ягонагии халқу ватан ва ҳимояи онро тараннум кардааст. Ин ҳолат барои ватандӯстон азоби бузурги рӯҳӣ буд:

Ки онҳо ҳама бар дил осон набуд,
Вале ҷуз хамӯшӣ ҳеч дармон набуд.

(Фирдавӣ)

Бо вучуди чангҳои пай дар пай ин хонадонҳо, ки харобин кулӣ меоварданд, азбаски замон замони инкишофи муносибатҳои иқтисодии феодалӣ буд, хоҷагии халқ — зироат ва маҳсусан, дар шаҳрҳо хунармандӣ ва савдо инкишоф ёфта, миқдори шаҳрҳо зиёд шуда, худшиносии аҳолии шаҳр меафзуд. Яке аз сабабҳои тараққии шаҳрҳо натиҷаи бад шудани аҳволи иқтисодии аҳолии деҳот, кам шудани рағбат ба деҳқонӣ ва ба шаҳрҳо равон шудани деҳқонони хонавайроншуда ва заминҳоро тарк кардани онҳо буд. Бо вучуди ин, соҳаи асосии хоҷагидорӣ феодалӣ зироат буд ва деҳқонон оммаи асосии истеҳсолкунандаи неъматҳои моддӣ ба шумор мерафтанд. Ин фикр дар шеърҳои шоири деҳқон Носири Хисрав «Дар ҳаққи кашоварзон» ва «Дар ҳаққи санъатварон» хеле равшан акс ёфтааст:

Беҳ аз саннои олам деҳқон аст,
Ки ваҳшу тайрро роҳатрасон аст.

Аҳволи иқтисодии ҳар ду табақаи меҳнаткаш ҳам вазнин буд, зеро синфи ҳокими муфтахӯри феодалӣ, аристократияи ҳарбию давлатии он ва империяҳо аз ҳисоби ранҷи бешумори халқӣ мамлакат зиндагӣ мекарданд, зеро «Ҳамаи табақаҳои расми империя аз ҳисоби мақидани охири шарбати бадани деҳқонон зиндагӣ мекарданд»*. Ин маъниро шоирони майлҳои феодалӣ ва халқӣ дошта дар асарҳои худ акс кунонидаанд:

Фарруҳӣ ҳолати моддӣ ва рӯҳияи синфи ҳокимро аз забони қаҳрамони лирики ин тавр овардааст:

Тавонгарам ба ғулому тавонгарам ба сутур,
Тавонгарам ба нишоту тавонгарам ба сурур,
Либоси ман ба баҳорон зи тузиву қасаб аст,
Ба тирамоҳ хази қиматеву қаззу самур.

Носири Хисрав ҳолати тазоди иқтисодии синфи доро ва нодорро акс кунонидааст:

Ин ба сари ганҷ бароварда тахт
В-он ба яке кунҷ — дарун бенавост.
Ҳолид бар бистари хаз асту базз,
Ҷаъфар дар орзуи бўрьёст.

Мутафаккирони майлҳои халқӣ дошта ба моҳияти иқтисодӣ ва қонунҳои иҷтимоии он сарфаҳм нарафта, танҳо факти ногувори ҳаётро қайд намуда, худ ба худ саволҳои эътирозӣ медоданд:

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. т. 3, с. 357.

Неъмат мунъим чарост даръё-даръё?
Меҳнати муфлис чарост кишть-кишть?

Вале на ҷавоб гирифта ва на ҷавоб дода метавонистанд. Сабаби онро ба таври ғалат аз қачрафтории ҷарҳи фалак ва таъсири он ба тақдир инсон дониста, аз даври гардун шикоят мекарданд:

Эй ҷарҳ, ҳароби аз кинаи туст,
Бедодгарӣ шеваи деринаи туст,
Эй ҳок, агар синаи ту бишқофанд,
Бас гавҳари қимате, ки дар синаи туст.

(Хайём)

Аз рӯи таълимоти марксизм-ленинизм, шикоят аз фалак — шикоят аз замин аст, шикоят аз замин — шикоят аз ҳукуматҳои замони феодалӣ, синфи ҳукмрон ва сохти беадолати он мебошад. «Танқиди осмон ба танқиди замин... нигаронида шудааст...»*

Дар асрҳои XI—XII ҳам мисли давраҳои дигари феодалӣ шуришҳои халқ аз қабилӣ ҳаракати исмоилия — қараматия ва шуриши қосибони Бухоро — шуриши малик Санҷар (дар соли 1206) рӯй дода меистод, вале аз сабаби набудани синфи коргар ва роҳбарии он, номуташаккилии деҳқонон ва ҳунармандон, ҳамчунин ҳукмрон будани ақидаи деҳқони подшоҳпарастӣ ба ғалабан кулӣ расида наметавонист. Агар шуриши деҳқонон ғолиб омада бошад ҳам, сохти иқтисодӣ ва давлатдорӣ феодалиро тағйир наодааст, вале рӯи озодиҳои оммаҳои меҳнаткаш дар ҷараёнҳои гуногуни эътирозҳои зиддифеодалӣ дар ақида ва ҷаҳонбинии халқ давом ёфтааст.

Дар асрҳои XI—XII дар асоси қонуни ҷамъияте, ки халқи истилошудаи маданияташ баланд маданияти худро ба халқи истилогари маданияташ нисбатан паст қабул мекунонад**, омезиши тадриҷӣ халқи маҳаллӣ — тоҷикон ва халқҳои кӯчманҷӣ туркон дар қори хоҷагӣ ва маданӣ ба амал омад ва алоқаи деринаи ин ду халқ, бо вучуди тазоди хоҷагии онҳо дар ифодаи «турку тоҷик», инкишоф меёфт. Онҳо ба якдигар таъсир мегузаронданд.

**Комъебиҳои илмӣ
ва маданӣ**

Тараққиёти илмӣ, адабӣ, санъат, маданият ва афкори ғалсафии ин давра «ренесанси Шарқ» номидан дар адабиёти илмӣ имрӯза расм шудааст. Факти комъебиҳои маданияти ин ду асрро на ренесанс, ки ба пайдоиши ҷамъияти буржуазии Ғарб мансуб аст, балки тараққиёти маданияти давраи инкишофи феодализми мутараққӣ шуморидан беҳтар аст, ки баъдҳо вобаста ба таназзули феодализм ба ҳаробӣ рӯ овардааст. Ҳарчанд ки истилои арис-

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 1, с. 400.

** Ф. Энгельс. Анти-Дюринг. Дар китоби К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 14, нашри 1, ст. 185.